

⁹ Закон про товариства // Зоря. – 1924. – 21 лютого. – С.6.

¹⁰ ДАЧО. – Ф.118. – Оп.3. – Спр.12274. – Арк.50.

¹¹ Там само. – Арк.11

¹² Там само. – Арк.16

¹³ В справі просвітньої праці // Час. – 1928. – 1 грудня. – С.1.

¹⁴ З читального руху // Час. – 1928. – 4 грудня. – С.1.

¹⁵ Купчанко К. Освітній з'їзд обновиť освітньо-культурну працю // Час. – 1929. – 26 січня. – С.1.

¹⁶ Там само. – С.2.

¹⁷ ДАЧО. – Ф.118. – Оп.3. – Спр.12274. – Арк.39.

¹⁸ Спілки інженерів і техніків при товаристві „Руська бесіда” // Час. – 1932. – 3 липня. – С.3.

¹⁹ Товариство „Руська бесіда” // Самостійна думка. – 1933. – лютий. – С. 64

²⁰ Новий виділ українського товариства „Руська бесіда” в Чернівцях // Час. – 1935. – 28 квітня. – С.10.

²¹ Після виборів на Буковині // Діло. – 1938. – 11 січня. – С. 2.

²² Hausleitner M. Die Rumänisierung der Bukowina. – München, 2001. – S. 274

²³ Відповідь Й.В. Короля на телеграму „Руської Бесіди” // Час. – 1938. – 18 травня. – С.4.

Summary

*Sergii Dobrganskyu
(Chernivtsi)*

Cultural Enlightening Activity of “Rus’ka Besida” In the Period Between The Wars (1918-1940)

„Ruska besida” in time when Bukowina was in Rumanian, was very hard. That’s why work organization in new situation was poor. But after finished position occupation, some culture work began. Started to opened village libraries and play in theatre. When power in Rumanian had nationalists, „Ruska besida” standed official represented problems Ukrainians citizens near government. When Soviet soldiers occupation Bukowina, „Ruska besida” was close.

УДК 94(477.85)“1939/1945”:323.12

Олег Суровець
(Чернівці)

СОЦІАЛЬНА ТА ПСИХОЛОГІЧНА АДАПТАЦІЯ БУКОВИНСЬКОГО ЄВРЕЙСТВА ПІСЛЯ ПОДІЙ ГОЛОКОСТУ ДО УМОВ РАДЯНСЬКОГО ЛАДУ (1944-1946 РР.)

У статті розкриваються обставини та причини швидкого розчарування у радянському ладі буковинських євреїв, що зумовило вже у перші повоєнні роки поступовий процес еміграції за кордон, в основному через Румунію до Ізраїлю, Європи, США. Проаналізовано характерні особливості процесу еміграції єврейського населення з Чернівецької області у 1944-1946 роках.

Ключові терміни: репресії, рабинат, Голокост, Трансністрія, трудові мобілізації, антисемітизм, „єврейське питання”, операція „Бріха”, „Бейтар”, УПА.

Соціальна та психологічна адаптація буковинських євреїв, що пережили події Голокосту, до умов радянського ладу у перші повоєнні роки залишається актуальною темою в історії Північної Буковини. Для написання статті опрацьовано низку документів, що зберігаються у Центральному державному архіві громадських об’єднань України (ЦДАГО України) у фонді Центрального Комітету Комуністичної партії України¹. В ньому зосереджено матеріали, у яких відображено ставлення партійних органів до буковинських євреїв, які пережили Голокост, становище тих, хто повернувся з таборів і гетто Трансністрії, реалії радянського ладу, які у 1944-1946 рр. призвели до еміграції у Румунію багатьох євреїв Північної Буковини та Хотинщини.

Означена тема у певній мірі висвітлена в роботі кандидата медичних наук, лікаря-психіатра М.Буянова „Холокост и психика”, в якій автор розкриває багато психологічних аспектів життя людей, що пережили та були свідками Голокосту². Стаття В.Гриневича „До проблеми взаємовідносин радянської влади та євреїв Північної Буковини наприкінці Другої світової війни”³, присвячена аналізу взаємин радянської влади та євреїв Буковини, де саме в цей час була зосереджена одна з найбільших єврейських громад України. У збірнику документів „Євреї України в 1943-1953 гг.: очерки документированой истории”⁴, опублікованому М.Міцелем у 2003 р., частина матеріалів присвячена ситуації довкола чернівецького єврейства у перші повоєнні роки. Серед закордонних дослідників значний доробок у дослідженні життя єврейського населення України після подій Другої світової війни належить ізраїльтянину М.Альтшулеру⁵.

На наш погляд, досить вдалою є публікація свідчень буковинців, які пережили Голокост, під назвою „Колись Чернівці були гебрейським містом”⁶. Свідчення очевидців дали змогу зазирнути у такі сфери життя буковинського єврейства, які неспроможна висвітлити офіційна історіографія. Найціннішими для написання статті стали спогади єврейського письменника Нафтали Серф-Кона⁷, що перебував у Чернівцях навесні 1944 р.

Політика сталінського керівництва на територіях, очищених від німецько-румунських окупантів, виходила з основного завдання – відновлення та утворення радянської влади з метою якомога повнішого використання людських та матеріальних ресурсів для переможного завершення війни. Крім того, передбачалось створення умов для успішного функціонування радянської системи у повоєнний період. В руслі цього завдання формувалась й політика щодо окремих національностей.

Як відомо, після війни головною проблемою для сталінського керівництва в західних областях України залишалася боротьба з ОУН – УПА, яка тривала до середини 50-х років ХХ ст. Репресії у період довоєнної радянзації регіону та події в роки війни свідчили про те, що населення на західноукраїнських землях загалом лояльно сприймало повернення радянської влади. Що ж до єврейства, то, враховуючи величезні жертви від рук нацистів та їх прибічників, серед яких була й частина місцевого населення, його лояльність до радянської влади, здавалося б, не могла піддаватися сумніву. Проте у ставленні до буковинських євреїв з боку радянської влади спостерігалась певна упередженість. На відміну від центральних, східних районів України, де в цей час доволі виразно проявлялася негласна заборона щодо повернення єврейства з евакуації, у Північній Буковині цей процес відбувався безболісно. Проте певні негативні тенденції почали простежуватись відразу. Так, у квітні 1944 р. перший секретар Чернівецького обкому КП(б)У І.Зеленюк в одній з доповідних записок зазначав, що „прогресивна частина єврейства була або знищена або виселена, а залишилися живими лише ті, хто запобігав перед румунською владою, а також ремісники та представники вільних професій”. Проте згодом той же І.Зеленюк визнавав, що „інтелігенція Чернівців на той час на 70% складалась з євреїв”⁸. Підозру у посадовця викликало й те, що „на відміну від представників інших національностей, місцеві євреї, які раніше працювали в радянських інституціях, чомусь залишились живими та неушкодженими”⁹. Недовіру викликало й те, що серед єврейського населення було більше 1600 осіб, які приїхали з Угорщини, Німеччини та Румунії і не визнавали себе радянськими громадянами.

У Чернівцях діяв рабинат, який нараховував 20 рабинів, в тому числі 6 з Угорщини та Румунії, які, на думку І.Зеленюка, підбурювали євреїв проти радянської влади. Згідно зі своїми повноваженнями він не мав права на їх арешт, отож звертався із таким проханням до керівництва УРСР. „Нам товариші з Києва повинні допомогти, – говорив він на пленумі ЦК КП(б)У 22 листопада 1944 р., маючи на увазі керівництво НКВС та НКДБ, – з тим, аби ми не мали в нашій області цієї наволочі”¹⁰.

Навесні 1944 р. Чернівці відвідав єврейський письменник Нафталі-Герц Серф-Кон разом з Р.Баласною. Свої враження він виклав у „Звіті про поїздку в Чернівці”, матеріали якого відправив до Москви у Єврейський антифашистський комітет (ЄАК). Цей документ дає можливість оцінити становище євреїв на Буковині після звільнення очима людей, які пережили Голокост. Автор документа зазначає, що „населення Чернівців сьогодні нараховує 45 тис. осіб, з яких євреї складають 70%. Офіційна статистика не зовсім правдива: частина євреїв, повернувшись з Трансністрії до Чернівців,

до цього часу не отримала прописки через те, що міліція міста не хоче їх прописувати, а пропонує залишити місто. Заборона стосується, в першу чергу, тих євреїв, які покинули Північну Буковину до 28 червня 1940 р. і є громадянами Румунії. Ці люди ховаються по підвалах, бояться вийти на вулицю, деякі вештаються по селах довкола Чернівців, декого мобілізовано на роботу у Свердловськ. Буковинські євреї, які повертались у Чернівці після звільнення з таборів Трансністрії, почувши про заборону повернутися до міста, почали концентруватися в районі сучасної Жучки, біля мосту через р. Прут. Тривалий час їх не пускали у місто, були навіть окремі випадки нападу та побиття людей з боку міліції. Зазначена ситуація була незрозумілою для єврейського населення, адже у Трансністрії після звільнення їм пропонувалося повернутися до Чернівців, видавалися проїзні документи та посвідчення з направленнями до Північної Буковини. Загороджувальні загони декого пропускали до Чернівців, отримавши як хабар певну суму грошей чи речі. Враховуючи великі хабарі, люди з великими труднощами оформляли прописку, адже у більшості були відсутні будь-які документи. Для отримання роботи необхідно було мати прописку, а для отримання прописки необхідно було пред'явити довідку з місця роботи. Дещо пізніше почали вимагати ще й довідки з установ та підприємств, в яких людина працювала до 1940 року”¹¹.

Нафталі Серф-Кон двічі зустрічався із згадуваним вище І.Зеленюком з метою обговорення ситуації, яка склалась довкола єврейського населення Чернівців. І.Зеленюк підкреслював, що він особисто віддав наказ не пропускати євреїв у місто. І причини цього здавалось б благородні: у місті недостатньо продуктів харчування та побоювання повітряних атак ворожої авіації, які могли б привести до загибелі євреїв¹².

Одним з найважливіших заходів радянської влади на західноукраїнських землях, який спрямовувався на використання місцевого населення для досягнення військових, економічних та політичних завдань, стало проведення масової, а точніше тотальної військової та трудової мобілізації. І, звісно, буковинські євреї не стали винятком.

Перші військові мобілізації українського населення здійснювались безпосередньо польовими військкоматами Червоної армії відразу ж після зайняття населених пунктів. Завдяки цьому вже навесні 1944 р. у частинах 2-го Українського фронту чисельність євреїв суттєво зросла у порівнянні з частинами інших фронтів. Так, якщо на 1-му Українському фронті, війська якого діяли в Галичині та Волині, євреї не перевищували 0,6-1%, то в частинах 2-го Українського фронту, які просувались Буковиною, Трансністрією, їх кількість була значно вищою. Так, влітку 1944 р. у частинах 4-ої гвардійської армії нараховувалось до 1,5%

євреїв, переважна більшість яких була саме з Північної Буковини та Молдавії¹³.

Після просування армій на захід за мобілізацію взялась місцева влада. Методи її проведення були доволі жорсткими та цілком відповідали сутності радянської тоталітарної системи. Військові та трудові мобілізації буковинських євреїв, як і всього місцевого населення, нерідко проводилися з порушеннями радянських законів: іноді людей забирали просто на вулицях або витягали з ліжок під час нічних облав. Звісно, ці заходи наштовхувалися на активний чи латентний спротив з боку буковинського єврейства. Форми уникнення призову до лав Червоної армії чи на роботи до шахт Донбасу були різними: від відвертої агітації і протестів проти мобілізації до підробки документів та переховування. Поширеними були втечі за кордон, передусім до Румунії. 23 травня 1944 р. перший секретар ЦК КП(б)У М.Хрущов із роздратуванням повідомляв Й.Сталіну про скупчення місцевого населення на шосе Чернівці – Ботошани з метою виїзду з СРСР. „Переважно, – зазначав він, – виїжджає єврейське населення, яке не бажає служити в Червоній армії. Воно хоче сховатися у румунських містах, де наші мобілізації не проводяться”¹⁴. З метою припинення руху біженців Хрущов пропонував якомога швидше відновити кордон між Румунією та СРСР.

Чимало буковинських євреїв переховувалося під час проведення радянських мобілізацій. За даними радянських органів, у липні 1944 р. тільки в Чернівцях переховувалося від призову 1853 євреї, з яких 528 – були затримані, а іншим вдалося втекти до Румунії¹⁵.

Коли серед єврейського населення Північної Буковини без будь-якої роз’яснювальної роботи та попереджень розпочались трудові мобілізації, людей виловлювали і відправляли на роботи на Донбас та інші регіони СРСР. В результаті спротиву на примусові роботи на Донбас, згідно з радянською статистикою, виїхало лише декілька десятків буковинських євреїв. Мобілізація відбулась в основному за рахунок представників інших національностей.

Варто зазначити, що з таборів Трансністрії повернулися в основному жінки. І що цікаво, тих євреїв, які змогли під час румунської окупації залишитися у Чернівцях, трудова мобілізація не зачепила. Це були багаті євреї, які змогли відкупитися як від румунського, так і від радянського керівництва. Звісно, це обурювало тих, хто, переживши смертельну небезпеку, повернувся з Трансністрії. Єврейське населення ховалось у підвалах, на горищах, багатьох неможливо було знайти вдома. Керівники установ та підприємств, серед яких чимало було євреїв, постійно займалися тим, що звертались до районних та обласних рад і вимагали звільнення від примусової трудової мобілізації своїх родичів, друзів, знайомих¹⁶.

Траплялися випадки, коли молоді єврейські чоловіки після звільнення з Трансністрії, рятуючись від трудових мобілізацій, різними шляхами потрапляли до лав чехословацької армії, що розташовувалась тоді в Садгорі¹⁷.

Єврейська інтелігенція заявляла, що мобілізація євреїв здійснювалась з метою змінити етнічний склад населення Чернівців. Серед єврейського населення досить швидко поширювались різноманітні чутки, а саме: при висилці на роботи змушують підписувати заяви про добровільність виїзду; жінок забирають, щоб використовувати їх як повії; у листах мобілізовані євреї пишуть, що роботи їм не дають і вони змушені її шукати самостійно. Нафталі Серф-Кон розповідав, що коли він домовився переглянути подібні листи і прийшов до визначеного будинку, в ньому нікого не було, лише на столі лежали листи. Цей факт – яскраве свідчення того, наскільки сильно були налякані люди.

Чутки про проституцію з’явилися після інциденту, що стався на вокзалі під час відправки чергового ешелону мобілізованих на роботу буковинських жінок. Один з працівників, що проводив мобілізацію у нетверезому стані кричав на жінок та називав їх „повіями”. Більше того на вагонах писав крейдою: „Тут їдуть повії”¹⁸.

У „Звіті” письменник неодноразово запитував: „Для чого сюди (у Чернівці) радянська влада переселяє з найвіддаленіших куточків країни людей, які часто не є членами партії чи спеціалістами? І водночас нерідко крастих робітників, фахівців легкої промисловості, а також людей з вищою освітою відправляють на чорні роботи на схід. Для людей, що пройшли табори смерті Трансністрії, де втратили майже всіх рідних та близьких – це великий удар”¹⁹.

Р.Балясна та Нафталі Серф-Кон, зустрівшись вдруге із І.Зеленюком, обговорили складну ситуацію і домовились, про необхідність проведення в Чернівцях мітингу для єврейського населення. На цьому мітингу було заплановано їх виступи з доповідями і відповідями на запитання єврейської громади. Незважаючи на певну недовіру з боку євреїв до радянської влади, мітинг, на якому були присутні понад 2 тис. осіб, відбувся з успіхом, і на певний час зняв напругу серед єврейства²⁰.

Частина врятованого буковинського єврейства, пам’ятаючи події 1940 року, швидко розчарувалась у соціалістичному „справедливому” ладі радянського зразка. Протест проти тоталітарного сталінського режиму знаходимо у спогадах Р.Гольд: „Коли, після мого прибуття з табору, стало відомо, що знову повертаються росіяни, я втекла до Бухаресту. Я не могла далі терпіти це. Я була молодістю і дуже дражливою. Я знала, що нас чекає у найближчий час. Росіяни знову відправлятимуть молодих дівчат кудись в Росію на примусові роботи... Більшість пропадали там безвісти”²¹.

У 1944-1945 рр. доволі поширеним серед місцевого населення, зокрема євреїв, стала зміна єврейських прізвищ на румунські. Це робилося у зв'язку з тим, що румунів, як громадян країни-сателіта нацистської Німеччини не мобілізували до лав Червоної армії. Нерідко спостерігалися спроби підкупу посадових осіб з метою уникнення мобілізації, процвітала й підробка документів, за якими „звільняли” від військової чи трудової повинності. Так, у червні 1944 р. був заарештований мешканець Чернівців М.Адлер, який дав свідчення, що в Чернівцях діяла група євреїв, яка виготовляла фальшиві документи і продавала їх єврейському населенню. Вартість такого документа доходила до 450 крб.²².

Станом на 8 травня 1944 р. у Чернівецькій обл. було мобілізовано до лав Червоної армії лише 5495 чоловік – виключно українців. У жовтні 1944 р. завдяки втручання силових структур ситуація почала змінюватися, і загальна кількість мобілізованих у Чернівецькій області зросла до 61711 осіб, що становило 10% всього населення краю²³. Можна припустити, що в цей період до Червоної армії потрапило до 5 тис. буковинських євреїв²⁴.

В аналітичному документі НКВС УРСР „Про антисемітські настрої в Україні”, підготовленому влітку 1944 року, повідомлялося про ухилення від військових та трудових мобілізацій в Чернівцях та інших містах „спекулянтсько-торгівельного елемента з числа єврейського населення”. Звісно, це стало одним із факторів „обурення з боку неєврейського населення, що нерідко набувало антисемітських проявів”²⁵.

Аналізуючи спогади, слід зазначити, що євреї досить часто дорікали радянській владі, що вона відмовлялася визнати їхній особливий статус як жертв геноциду й прагнула активно використовувати їх на фронті. „Я вражений діями радянського уряду”, – висловлювався з цього приводу інспектор депо залізничної станції Чернівці Ругендорф. „Чому вони так брутально поводяться з населенням, чому без будь-яких підстав мобілізують, невідомо куди відправляють? Мені здається, що серед наших керівників є антисеміти. Коли були німці, ми були приречені на смерть, а ось тепер, коли прийшла радянська влада, нас амністовано на тривалі мордування”²⁶.

За таких умов думка про еміграцію охоплювала широкі кола буковинського єврейства. Досить метафорично її висловив мешканець Чернівців доктор В.Резник: „Єврейське населення у зв'язку з мобілізацією до Червоної армії та залученням жінок до робіт стоїть на російському вокзалі і очікує на англійський потяг”, – тобто очікує виїзду до Палестини, яка знаходилася під британським протекторатом²⁷.

До середини літа 1945 р. з Чернівецької обл. до Румунії вже виїхало 12 тис. осіб. На деяких підприємствах текстильної промисловості кількість

зареєстрованих на виїзд до Румунії сягала понад 90 %. Наприклад, на суконній фабриці № 1 заяви на виїзд до Румунії подали 95 % робітників, на фабриці № 6 з 109 робітників на виїзд записалися 106 осіб²⁸. Станом на 7 червня 1945 р. 1136 буковинських євреїв подали заяви на виїзд до Румунії, серед яких було 513 комерсантів та торговців, 160 бухгалтерів, 150 викладачів, 95 медпрацівників, 74 робітники, 30 ремісників, 33 особи різних спеціальностей та 81 людина, рід занять яких не був визначений²⁹.

Про процес переселення згадував очевидець: „З перших днів після закінчення війни розпочалось посилене переміщення євреїв Бессарабії, Придністров'я в сторону Чернівців: звідти досить легко можливо було „репатріюватись в Румунію”. Я поставив в лапки, тому що спотворення змісту слів, яке було звичним в Радянському Союзі, вимагає розшифровки. Переважна більшість „репатрійованих” в Румунію лише проїжджали через неї в порт Констанца чи в Італію, щоб звідти відправитись в Палестину”³⁰.

Євреї пояснювали своє бажання покинути Радянський Союз по-різному. Так, відомий лікар-венеролог А.Кац у розмові зі слідчим стверджував: „Я за румунів в день приймав від 5 до 7 клієнтів. Робочий день для мене тривав 5 годин на добу і за 3-5 днів я заробляв достатньо, щоб прожити місяць. Всі інші дні я працював для накопичення капіталу, для того щоб поїхати на курорти чи помандрувати за кордон.” Лікар Н.Коган заявляв: „Всі мої капітали знаходяться за кордоном. Мене не задовольняє радянське громадянство, я хочу працювати стільки, скільки я захочу, а не стільки, скільки мені говорять.” Робітник суконної фабрики № 1 І.Шац говорив наступне: „Я ніколи в житті не працював на фабриці. В минулому я був комерсантом і почав працювати на фабриці в 1944 році з метою отримати продовольчі картки та ухилитись від мобілізації на Донбас і в Червону армію.” Подібні пояснення надавав й лікар Р.Розенблат: „Я щорічно все літо проводив на курортах Італії або подорожував по інших країнах. В Радянському Союзі я не можу сидіти на одному місці”³¹.

8 серпня 1945 р. була прийнята постанова Раднаркому СРСР, а 31 серпня рішення РНК СРСР, згідно з яким євреям, які мали румунське громадянство до 28 червня 1940 р., був дозволений виїзд з радянського громадянства та виїзд з Чернівецької обл. до Румунії. До 16 листопада 1945 р. ситуація з переселенням виглядала таким чином. Постанова передбачала переселення євреїв до Румунії з наступним затвердженням справ Президією Верховної Ради СРСР щодо відмови від радянського громадянства. Перевірка роботи органів НКВС УРСР показала, що на практиці ця постанова не виконувалась, хоча „оформлення справ проводилось правильно і були вжиті всі заходи щодо прискорення виконання рішення РНК УРСР”. До 16 листопада 1945 р. було оформлено

8 тисяч справ, 2049 з яких ще 9 жовтня 1945 р. були направлені НКВС УРСР на затвердження. Проте результатів не було отримано³².

Як насправді „правильно проводилось оформлення справ” та „прискорювалось виконання рішення РНК УРСР”, демонструвала доповідна записка інструктора управління кадрів ЦК КП(б)У Боголюбова „Про факти порушення законності та допущення антидержавної практики в роботі управління НКВС у Чернівецькій області”. Зокрема, Боголюбов констатував, що „під час видачі документів для виїзду за кордон управління НКВС у Чернівецькій області допустило повну та злочинну безконтрольність цього процесу, в результаті чого документи для виїзду до Румунії отримали громадяни, які не мали права на переселення, та певна кількість потрібних для радянської влади спеціалістів”. Так, лікарі обласної лікарні Файгер та Моргенштерн, незважаючи на заборону, отримали перепустку № 719 від 11 травня 1945 року; інженери-будівельники Кан і Шор отримали перепустку від секретаря УНКВС, який не мав жодного відношення до оформлення та видачі подібних документів. За видачу перепусток, які давали право покинути УРСР, працівники УНКВС брали хабарі у великих розмірах³³.

Досить часто мотивами корупційної діяльності працівників УНКВС було бажання захопити нерухомість, яка належала євреям, що вирушали за кордон. Яскравим прикладом є історія директора туберкульозного диспансеру М.Гінзбурга., який до 1941 р. проживав у Чернівцях. З початком німецько-радянської війни евакуювався у східні області СРСР, де працював начальником шпиталю. У 1944 р. повернувся на Буковину. У розмові з Богомолівим Гінзбург заявляв, що не мав наміру переїжджати до Румунії. Проте після того, як уповноважений Наркомату Держконтролю у Чернівецькій обл. Котов запропонував йому фіктивно продати свої меблі, вартість яких становила 12700 крб., а натомість дочка Котова через дружину начальника УНКВС Руденка отримала документи на виїзд на ім'я Гінзбурга і передала їх йому, останній вирішив виїхати до Румунії, що й негайно зробив. Відсутність директора лікарні стала відома в обкомі КП(б)У, де було прийняте рішення щодо негайного повернення Гінзбурга назад до СРСР. Начальник УНКВС Руденко відправив за лікарем до Румунії свою дружину. В одному з містечок Румунії Гінзбург був затриманий, підданий обшуку та повернутий до Чернівців. Після допитів йому було пред'явлено звинувачення за статтею 54-1а КК УРСР – „зрада Батьківщини”. Факт зради доведений не був і після звільнення Гінзбурга з-під арешту Котов повернув йому меблі. Однак квартира лікаря була вже зайнята доцентом університету Кононенком³⁴.

У доповідній записці на ім'я М.Хрущова І.Зеленюк писав, що „виконання рішення РНК УРСР

про виселення євреїв до Румунії затримується з вини НКВС УРСР, адже його керівництво запропонувало перекласти всі румунські документи у справах євреїв російською мовою. Переважна більшість євреїв, які оформили документи на виїзд, – пояснював І.Зеленюк, – звільнилися з роботи, не мають продовольчих карток, паливом не забезпечені, займаються спекуляцією, заготівлею продуктів та промислових товарів, тим самим сприяють підвищенню цін на ринках. Щоденно люди приходять до органів радянської влади з різними провокуючими питаннями та вимагають швидше їх відправити за кордон. Саме тому необхідно евакуювати цю категорію населення в Румунію до похолодання”³⁵. Основною перешкодою для виїзду чернівецьких євреїв була відсутність домовленостей між СРСР та румунським керівництвом. Крім того, не було розроблено чіткої форми документа, який давав право на переселення. Лише на початку січня 1946 р. ці проблеми були вирішені³⁶.

До 8 січня 1946 р. було зареєстровано 11085 осіб, які підлягали виселенню³⁷. У процесі оформлення документів при Чернівецькому облвиконкомі була створена спеціальна комісія в складі: заступника начальника обласного управління МВС, заступника начальника обласного управління МДБ та заступника прокурора області. Комісія за допомогою спеціального апарату працівників облвиконкому та МВС виконувала певні функції, а саме: проведення точного підрахунку євреїв; виготовлення та видачу відповідних документів; розгляд та затвердження списків; своєчасне оповіщення осіб, які переселялися про терміни та порядок виїзду з Радянського Союзу до Румунії; здійснення безпосередньої організація виїзду до Румунії.

Для забезпечення перевезень тих, хто евакуювався, було використано 50 вантажних автомобілів Прикарпатського військового округу. Оплата за перевезення євреїв та їх речей здійснювалась за державним тарифом. У відповідності до постанови РНК СРСР від 2 лютого 1946 р. „Про порядок евакуації євреїв з території Чернівецької області до Румунії” останнім був дозволений вивіз майна: до двох тонн для сільського населення та однієї тонни для міської сім'ї. Бажання виїхати до Румунії висловили 17503 євреї у віці від 18 років, на яких були заведені особові справи. Після розгляду комісією заяв та справ позитивну відповідь отримали 17461 особа, іншим було відмовлено через відсутність документів, які підтверджували їх румунське громадянство до 28 червня 1940 року³⁸.

До 22 червня 1946 р. (останній день евакуації) 17461 особа отримали евакуаційні документи та перепустки для переходу державного кордону СРСР, з яких 16261 – виїхали до Румунії. Всього до Румунії виїхало 21155 буковинських євреїв, які були громадянами Радянського Союзу: 6571 чоловіків, 9690 жінок, 4894 дитини. Окрім того, у 1944-1946 роках до Румунії виїхали 1152 особи, які мали

румунське громадянство: 562 чоловіка, 382 жінки, 208 дітей. Таким чином, за весь період евакуації в Румунію виїхали 22307 осіб, в тому числі 7133 чоловіки, 10072 жінки, 5102 дитини, більшість з яких становили євреї. Відмовились виїхати до Румунії 1044 людини³⁹. Єврейське населення Північної Буковини, що емігрувало до Румунії, досить швидко покинуло її в рамках операції „Бріха”.

За таких умов сіоністські настрої серед буковинського єврейства дедалі поширювались. Основною причиною їх поширення радянське керівництво вважало сіоністське підпілля. Зокрема, йшлося про воєнізовану молодіжну організацію „Бейтар”. Назва організації це абревіатура (на івриті) від назви „Союз імені Йосипа Трумпельдорфа”. Виникла вона на початку 20-х років під впливом заклику В.Жаботинського створити єврейську армію для захисту єврейського населення підмандатної Палестини. Напередодні Другої світової війни організація нараховувала у діаспорі до 100 тисяч осіб і вважалася одним з найпотужніших молодіжних рухів за переселення до Палестини. Під час війни групи членів Бейтару брали участь у повстаннях проти гітлерівців у гетто Варшави, Вільнюса, Белостока⁴⁰.

Інформацію щодо діяльності „Бейтар” у Чернівцях надав радянським військовим спецорганам у березні 1944 р. керівник місцевого комуністичного підпілля Енгель (псевдонім „Василій”). У ході розслідування було з’ясовано, що молодіжна сіоністська організація Бейтар справді діяла в умовах румунської окупації. Вона нараховувала у своїх лавах до 150-200 осіб і мала свій центр у Бухаресті. Згідно з даними Енгеля, члени Бейтару вели антирадянську пропаганду, відверто співробітничали з румунською розвідкою, склали списки на прорадянськи налаштованих євреїв, яких потім здавали сигуранці, за що остання і допомагала Бейтару⁴¹. Переважна більшість членів цієї організації встигла виїхати до Бухареста і Будапешта до приходу Червоної армії⁴².

Слід підкреслити, що сіоністські настрої не переважали серед буковинського єврейства. Про надії буковинських євреїв відновити у краї своє релігійне і культурне життя свідчить, наприклад, факт домагання Чернівецької релігійної громади відкрити в місті Хесет – релігійну школу для підготовки рабинів на 150 осіб⁴³. Як відомо, у другій половині 40-х років ХХ ст. у Чернівецькій обл. існувала одна з найбільших в Радянському Союзі єврейських релігійних громад, діяв один з небагатьох в СРСР єврейських театрів. Проте ці тимчасові поступки у ході „боротьби з космополітизмом” були ліквідовані.

Водночас частина єврейського населення брала активну участь у відновленні та утвердженні радянського режиму в краї. Зокрема, на початку 1945 р. у складі 212 винищувальних батальйонів, створених у семи областях західного регіону Укра-

їни для боротьби з підпіллям ОУН-УПА, брало участь 365 євреїв⁴⁴.

Звісно, процес виселення єврейського населення з Чернівецької обл. у 1944-1946 рр. характеризувався певними особливостями, а саме: переселення стосувалося лише єврейського населення, буковинські євреї не мали жодних зв’язків з тодішнім керівництвом Румунії чи румунськими політичними партіями; між Румунією та СРСР не було підписано формальної угоди, не існувало координації дій; щодо буковинських євреїв у документах застосовувались різні за значенням терміни – „виїзд”, „евакуація” і навіть „виселення”, хоча ми схильні розглядати цей процес як еміграція.

У повоєнний період радянське керівництво фактично не дозволяло публічно обговорювати тему табірної ув’язнення та геноциду євреїв на Буковині. На нашу думку, це було пов’язано передусім із тим, що у Радянському Союзі намагались створити ілюзію єдиного суспільства, єдиного радянського народу, який не знає розмежування на нації, народності, етноси. У ракурсі такої політики було небажано окремо виділяти втрати та страждання єврейського народу у період Великої Вітчизняної війни. Таким чином радянське керівництво намагалось об’єднати зусилля всіх людей СРСР на відновлення країни та повернення до нормального життя. Однак людям, що пережили геноцид, важко було жити зі спогадами про 1941-1944 роки. Розмови про пережите у 1941-1944 роках велися лише у приватному колі, з рідними або друзями, яких також було депортовано. Для ширшого, публічного вислову це залишалось табузованою темою, що підтверджують спогади окремих з тих, що пережили Голокост: „Навіть, якщо хтось намагався про це говорити, він не міг – на нього дивилися як на зрадника. Ми були ще дітьми, але всі дивилися на нас, як на зрадників. Не те, що ми самі не хотіли цього, – про це не можна було говорити, щоб не вислуховувати звинувачення в сіонізмі, контрреволюції. Це не дозволялося”⁴⁵.

Таким чином, після завершення війни основна частина буковинського єврейства, яка пережила Голокост, повернулася у рідні села та міста краю. Однак швидке розчарування у радянському ладі вже у перші повоєнні роки зумовило поступовий процес еміграції буковинських євреїв за кордон, в основному через Румунію до Ізраїлю, США, країн Західної Європи.

Вищевикладений матеріал дозволяє виділити характерні особливості процесу еміграції єврейського населення з Чернівецької обл. у 1944-1946 рр., а саме: переселення стосувалося лише єврейського населення Північної Буковини; буковинські євреї не мали жодних зв’язків з тодішнім керівництвом Румунії та румунськими політичними партіями; між Румунією та СРСР не було підписано формальної угоди, не існувало координації дій.

¹ Центральний державний архів громадських організацій України. – Ф.1. Центральний Комітет Комуністичної партії України.

² Буянов М. Холокост и психика. – М., 1998. – 100 с.

³ Гриневич В. Україна після голокосту: до проблеми взаємовідносин радянської влади та євреїв Північної Буковини наприкінці Другої світової війни // Голокост і сучасність. – 2002. – №6. – С.9-10; 2003. – №1. – С.5-6.

⁴ Мицель М. Евреи Украины в 1943-1953 гг.: очерки документированной истории. – К.: Дух і літера, 2004. – 362 с.

⁵ Altshuler M. The Soviet "Transfer" of Jews to Romania // Jews in Eastern Europe. – 1998. – № 2(36). – р. 54-76; Altshuler M. The story of the publication of jewish calendar in Chernovtsy // Jews in Eastern Europe. – 1999. – № 1-2 (38-39). – р. 88-103; Altshuler M. Antisemitism in Ukraine toward the end of the Second World War // Jews in Eastern Europe. – 1993. – № 3 (22). – р. 40-82.

⁶ Колись Чернівці були гебрейським містом... Свідчення очевидців / Переклад Петра Рихла. – Чернівці: Молодий буковинець, 1998. – 232 с.

⁷ Дробязко Л. Репрессированные еврейские писатели Украины (документы архивно-следственных дел и материалы из частных архивов). Нафтали Серф-Кон. / Голокост і сучасність. – 2003. – № 1(С. 7-8); № 2(С. 16-17); № 3(С. 5-6)

⁸ ЦДАГО України. – Ф.1.– Оп.23. – Спр.3870.– Арк.4.

⁹ ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.23. – Спр.3870. – Арк.5.

¹⁰ ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.30. – Спр.41. – Арк.10.

¹¹ Дробязко Л. Репрессированные еврейские писатели Украины (документы архивно-следственных дел и материалы из частных архивов). Нафтали Серф-Кон. / Голокост і сучасність. – 2003. – № 2. – С.16.

¹² Там само.

¹³ Гриневич В. Україна після голокосту: до проблеми взаємовідносин радянської влади та євреїв Північної Буковини наприкінці Другої світової війни // Голокост і сучасність. – 2002. –№1. – С.5.

¹⁴ ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.30. – Спр.41. – Арк.21.

¹⁵ ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.30. – Спр.319. – Арк.15-16.

¹⁶ Там само. – Арк. 14.

¹⁷ Altshuler M. The Soviet „Transfer” of Jews to Romania // Jews in Eastern Europe. – 1998. – № 2(36). – р. 56.

¹⁸ Дробязко Л. Репрессированные еврейские писатели Украины (документы архивно-следственных дел и материалы из частных архивов). Нафтали Серф-Кон. / Голокост і сучасність. – 2003. – № 2, С.17.

¹⁹ Там само.

²⁰ Там само.

²¹ Колись Чернівці були гебрейським містом... Свідчення очевидців / Переклад Петра Рихла. – Чернівці: Молодий буковинець, 1998. – С. 29.

²² ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.30. – Спр.41. – Арк.30.

²³ Там само. – Арк. 64.

²⁴ Гриневич В. Україна після голокосту: до проблеми взаємовідносин радянської влади та євреїв Північної Буковини наприкінці Другої світової війни // Голокост і сучасність. – 2002. –№1. – С.5

²⁵ ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.30. – Спр.41. – Арк.44.

²⁶ Гриневич В. Україна після голокосту: до проблеми взаємовідносин радянської влади та євреїв Північної Буковини наприкінці Другої світової війни // Голокост і сучасність. – 2002. –№ 1. – С. 5.

²⁷ Там само.

²⁸ ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.30. – Спр.319. – Арк.79.

²⁹ ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.30. – Спр.319. – Арк.81.

³⁰ Мицель М. Евреи Украины в 1943-1953 гг.: очерки документированной истории. – К.: Дух і літера, 2004. – С.72.

³¹ ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.30. – Спр.319. – Арк.80.

³² Там само. – Арк.23.

³³ ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.23. – Спр.3870. – Арк.11-12.

³⁴ Там само. – Арк.10.

³⁵ ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.30. – Спр.319. – Арк.24.

³⁶ ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.23. – Спр.2620. – Арк.16.

³⁷ Там само. – Арк.11.

³⁸ Там само. – Арк.17.

³⁹ Там само. – Арк.18; Добржанський О., Никирса М. Ще один документ про виселення етнічних груп з Буковини // Питання історії України. 36. наук. статей – Чернівці: Зелена Буковина, 2006. – Т.9. – С.233-234.

⁴⁰ Altshuler E. Antisemitism in Ukraine toward the end of the Second World War // Jews in Eastern Europe. – 1993. – № 3 (22). – р. 70

⁴¹ ЦДАГО, Ф. 1, оп. 30, спр. 41, арк. 23

⁴² Гриневич В. Україна після голокосту: до проблеми взаємовідносин радянської влади та євреїв Північної Буковини наприкінці Другої світової війни // Голокост і сучасність. – 2002. –№ 1. – С. 6

⁴³ ЦДАГО, Ф. 1, оп. 30, спр. 41, арк. 25

⁴⁴ Гриневич В. Україна після голокосту: до проблеми взаємовідносин радянської влади та євреїв Північної Буковини наприкінці Другої світової війни // Голокост і сучасність. – 2002. –№ 1. – С. 6

⁴⁵ Колись Чернівці були гебрейським містом... Свідчення очевидців / Переклад Петра Рихла. – Чернівці: Молодий буковинець, 1998. – С. 29, 109

Summary

*Surovtsev Oleg
(Chernivtsi)*

Social and psychological adaptation of Bukovynian Jews to soviet regime after holocaust (1944-1946)

The process of coming back of Bukovynian Jews who had survived in Transnistria hell was traced. The conditions of people's psychological and social adaptation in the Soviet state realities.